УДК 159.923.2

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ НАСТАНОВИ ДО САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ОСОБИСТОСТІ

Лілія Кобильнік

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:
У статті розглянуто погляди психологів гуманістичного напряму на проблему психічного здоров'я, а також розуміння психологами поняття «настанова». З'ясовано особливості усвідомлення майбутніми психологами та педагогами значення, сутності та специфіки процесу самоактуалізації власної особистості в навчальній і професійній діяльності. Проведено самооцінку якостей самоактуалізованої особистості студентів-психологів і студентів-педагогів. Проаналізовано формування настанов на самоактуалізацію особистості як чинника гармонізації освітнього середовища студентів вишу. Намічено шляхи подальшого вивчення теми на основі отриманих результатів.

Аннотация:
Кобыльник Лилия. Формирование у студентов установки на самоактуализацию как фактора гармонизации образовательной среды личности.
В статье рассмотрены взгляды психологов гуманистического направления на проблему психического здоровья, а также представления психологов о понятии «установка». Определены особенности осознания будущими психологами и педагогами значения, сущности и специфики процесса самоактуализации их личности в учебной и профессиональной деятельности. Проведено самооценку качеств самоактуализирующейся личности у студентов-психологов и студентов-педагогов. Проанализировано формирование установок на самоактуализацию личности как фактора гармонизации образовательной среды студентов вуза. Намечены пути дальнейшего изучения темы на основе полученых результатов.

Resume:
Kobyl'nyk Lilia. Formation of students' self-actualization attitude as factor of harmonization of the person's educational environment.
The paper considers the views of humanistic psychologists on the issue of mental health, as well as on the concept of 'attitude'. The author defines the peculiarities of future psychologists and teachers' realization of significance, essence and specifics of the process of self-actualization of their perso-?ality in educational and professional activiti.-s. The article provides the results of the carried out self-assessment of qualities of the self-actualizing personality in psychology students and student-teachers. The author analyzes the formation of self-actualization attitudes as a factor of harmonization of the educational environment in the university students. The ways of further study of the topic on the basis of the obtained results are outlined.

Ключові слова:
освітнє середовище, гармонія, психічне здоров'я, самоактуалізація, особистість, психічний розвиток, настанова.

Ключевые слова:
образовательная среда, гармония, психическое здоровье, самоактуализация, личность, психическое развитие, установка.

Key words:
educational environment, harmony, mental health, self-actualization, personality, mental development, installation.

Постановка проблеми. Розвиток системи освіти (диференційоване навчання, гуманізація процесу освіти, інтенсифікація навчання на основі використання сучасних психолого-педагогічних технологій, активізація інноваційних технологій тощо) вимагає високої якості професійної підготовки психологів і педагогів. Однак орієнтація вищої освіти на підвищення рівня науковості, збільшення кількості нових дисциплін є недостатніми для підготовки кадрів. Актуальності набуває проблема професійної підготовки майбутнього фахівця як цілісної гармонійної особистості, яка прагне до самоактуалізації через особистісне та професійне зростання.

Суспільство на кожному ступені свого розвитку задає особистості, що розвивається, деякі загальні принципи сприйняття та інтерпретації внутрішнього світу, визначає значення тих або інших аспектів життя, формує спрямованість на певні цінності. Насправді, як показують психологічні дослідження, суспільні норми мають зональну природу, їх межі розмиті, а особистість, що розвивається, уже на ранніх етапах свого життєвого шляху – активний суб'єкт формування власних індивідуально-особистісних еквівалентів соціальних стереотипів.

Суб'єктивні особливості кожної людини, неповторність індивідуальних умов виховання й буття породжують різні передумови для становлення та самоактуалізації особистості як активного суб'єкта своєї поведінки та діяльності. Узагальнення досліджень, що ведуться в різних напрямах, дають підставу для виділення принаймні трьох рівнів розвитку особистості.

На першому рівні суб'єкт недостатньо адекватно усвідомлює свої дійсні потреби, він не враховує кількість і ступінь свого впливу на ситуацію, і тим самим перешкоджає успішності власних дій. На цьому рівні якості особистості виявляються через акти цілепокладання і через дії, спрямовані на подолання труднощів на шляху досягнення цілей.

На другому рівні особистість виступає як суб'єкт, що свідомо співвідносить цілі й мотиви дій, навмисно формує ситуації своєї поведінки, прагнучи передбачити прямі й непрямі наслідки власних дій, здатний до переробки психічних властивостей, що стихійно склалися, до довільного підвищення або зниження значущості своїх цілей, а також до адекватного співвідношення власних можливостей із соціальними завданнями і вимогами діяльності. С. Рубінштейн, диференціюючи поняття «особистість» і «суб'єкт», відзначав: «Суб'єкт у специфічному сенсі слова – це суб'єкт свідомої, довільної діяльності. Ядро його станов-

лять усвідомлені потреби – мотиви свідомих дій» [8, с. 540].

На третьому, вищому рівні особистість стає суб'єктом свого життєвого шляху й діяльності. На перший план тут виступають якості індивідуальності – не просто унікальності, що характеризує кожну людину, але загальнолюдські значущі особливості суб'єкта. На цьому рівні особистість має найвищий ступінь свободи.

Особистість рефлексується в цілях встановлення зв'язків і відносин із соціумом, прагне реконструювати у власній свідомості елементи внутрішнього світу об'єктів сприйняття. Такими елементами, насамперед, є настанови. Соціально-психологічні настанови – це стан психологічної готовності, що виникає на основі досвіду й впливає на реакції людини щодо тих об'єктів і ситуацій, із якими вона зв'язана, і які є соціально значущими.

Настанова є механізмом неусвідомлюваної адаптації індивіда до очікуваної ситуації, впливає на регуляцію діяльності, спілкування, формування характеру, ставлення індивіда до здоров'я. Основними функціями настанови в діяльності є: стабілізація, можливість зберігати спрямованість в умовах, що змінюються; звільнення від необхідності довільно контролювати й приймати рішення у стандартних ситуаціях. Настонова може зумовлювати інертність, відсталість дій. Ефекти настанови безпосередньо виявляються лише при зміні умов реалізації діяльності. Психодинамічні відмінності настанови визначаються типологічною властивістю рухливості-ригідності нервової системи (чим вище рівень ригідності, тим стійкіше настанова) [6].

Характерною особливістю особистості студентів є реалізація далекої мотивації, дій і здійснення вчинків, спрямованих на зміцнення й збереження психічного здоров'я, задоволення потреб, необхідних для майбутнього життя. Під психічним здоров'ям ми розуміємо стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам навколишньої дійсності (освітнього середовища) регуляцію поведінки, діяльності [2]. Найвищим рівнем психічного здоров'я особистості є самоактуалізація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «настанова» розроблялося такими ученими, як У. Томас, Ф. Знанецький, Е. Богардус, А. Терстоун, Е. Чейф, Р. Лайскерт, Ш. Надірашвілі, П. Шихирев, Г. Олпорт, А. Біне, Р. Салсо, М. Шериф, А. Прангішвілі, Д. Узнадзе, В. Ядова, А. Асмолова, С. Моськовічи, В. М'ясищев [1; 3; 6].

У контексті гуманістичної психології вивчаються рушійні сили становлення й розвитку особистості, її потреб і цінностей (Ф. Баррон, Ш. Бюлер, А. Маслоу, В. Франкл). Актуальною є також проблема вивчення процесу формування психічно здорової, повноцінної, самоактуалізованої особистості (С. Джурард, А. Маслоу, К. Роджерс) [10].

Більшість робіт А. Маслоу [7] присвячені дослідженню людей, що досягли в житті самоактуалізації, тих, хто може вважатися здоровим психологічно. На його думку, таким людям властиві такі характеристики: об'єктивне сприйняття реальності; повне прийняття своєї натури; захопленість якою-небудь справою і відданість їй; простота й природність поведінки; потреба в самостійності, незалежності й можливість де-небудь усамітнитися, побути наодинці; інтенсивний містичний і релігійний досвід, наявність вищих переживань; доброзичливе й співчутливе ставлення до людей; нонконформізм (опір зовнішньому тиску); демократичний тип особистості; творчий підхід до життя; високий рівень соціального інтересу (ця ідея була запозичена у А. Адлера).

Концепція К. Роджерса [7] значною мірою подібна до концепції поняття самоактуалізації у А. Маслоу. Відмінності у поглядах цих двох авторів полягають у різному розумінні гармонії особистості. За К. Роджерсом, є два типи особистостей: «особистість, яка повноцінно функціонує» і «непристосована особистість». Перший тип має набагато більше шансів для успішної самоактуалізації та досягнення психічного здоров'я. Учений характеризує таку особистість як відкриту для переживань, для якої властивий екзистенційний спосіб життя, організмічна довіра, емпірична свобода й креативність.

Стан оптимального психологічного здоров'я у гештальт-терапії Ф. Перлса називається зрілістю, для досягнення якої індивід повинен подолати прагнення отримати підтримку ззовні та знайти нові можливості підтримки в самому собі [10].

У працях Г. Олпорта психічно здорова особистість має біологічну, психологічну, соціальну й духовну цілісність. Найважливішою ознакою здоров'я особистості на духовному рівні є її прагнення розвиватися, самовдосконалюватися відповідно до високих етичних і духовних ідеалів. Психічне здоров'я на цьому рівні виявляється в узгодженості сенсу життя з цілями професійної діяльності. Для цього необхідні: сформованість особистісної ідентичності на загальнолюдському рівні, самовизначення у сфері розв'язання екзистенціальних питань буття, у питанні про сенс людського життя й смерті; уявлення про місце людини у світі [4].

Формулювання цілей статті. Кожна суспільна культура прагне до ідеалів, до певного рівня ставлення до людей, тобто до формування соціально-психологічних настанов. Їх відносно стійке утворення припадає на юнацький вік. Еталони міжо-

собистісного сприйняття, якими вони користуються, оцінюючи тих, хто їх оточує, стають більш узагальненими й співвідносяться з ідеалами, цінностями та нормами. Важливу роль при цьому відіграє психологічний феномен самоактуалізації особистості.

На думку Є. Старовойтенко, ідеал має дві форми. З одного боку, він – побудована суспільством концептуальна модель людини вищого рівня буття, «сильна ідея», ідеальний образ його справжньої суті. В ідеалі відображено все краще й передове, що зароджується, народилося й розвивається в особистості й суспільстві. Це теоретична функція ідеалу. З іншого боку, він – жива дійсність. Ідеал існує як реальний творчо вловимий мислителями зв'язок наявних і майбутніх умов людського життя; в ідеалі індивід прагне відкрити сенс свого буття, задаючи йому ближню й далеку перспективу досягнення самоактуалізації [9].

Одна з причин такого діалектичного розуміння ідеалу криється в основі невідповідності теоретичних настанов на життєве втілення ідеалу й дійсності входження й розвитку його в житті. Метою нашої роботи є аналіз формування настанов на самоактуалізацію особистості як чинника гармонізації освітнього середовища студентів вишу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення особливостей усвідомлення майбутніми психологами та педагогами значення, сутності й специфіки процесу самоактуалізації їх особистості в навчальній і професійній діяльності, нами було використано «Тест незакінчених речень».

Студенти подали досить чіткий опис атмосфери освітнього середовища для самоактуалізації особистості. Насамперед, батьки мають поважати й любити своїх дітей, добре ставитися до них, підтримувати їх ініціативу, не тиснути своїм авторитетом і розуміти вікові особливості дітей. Також слід навчати правил поведінки власним прикладом, довіряти, не позбавляти самостійності, розвивати ті позитивні якості, що виявилися в ранньому дитинстві, ставитися до дитини, як до рівної, і підвищувати її самооцінку; навчати людських цінностей (доброти, любові, справедливості тощо).

На думку опитуваних, головним у житті для людини є самоактуалізація, самосприйняття й самореалізація, пошук сенсу життя, гармонія існування з навколишнім світом. Найбільш типовими були такі відповіді студентів:

– відбутися як особистість, знайти свою справжню любов і забезпечити сім'ю і себе (21,86%);

– сім'я; матеріальний і духовний комфорт; успіх, реалізація своїх здібностей (19,87%);

– щастя, здоров'я, любов, душевний спокій свій і своїх рідних; гармонія з самим собою (19,87%);

– правильно визначити мету свого життя й реалізувати її (17,88%);

– особистий розвиток, робота, успішна сім'я (9,93%);

– відчувати радість у житті від усього (5,29%);

– досягнення успіху в усіх сферах життя (1,99%);

– її оточення, емоційний стан, упевненість у собі (1,99%);

– щоб її любили й сприймали поважні люди (1,32%).

Самоактуалізованою студенти вважають таку людину, яка багато часу приділяє самовдосконаленню, прагне до ідеалу, розвиває свої здібності, робить усе, щоб використовувати свої можливості в повному обсязі, постійно прагне до прогресу, досконалості.

Для майбутніх психологів і педагогів самоактуалізованою є творча особистість, яка не любить жити за шаблоном, домагається поставлених цілей. Незалежно від роду діяльності вона досягає найвищих результатів і займається тією справою, яка їй до душі.

Серед відповідей студентів щодо самоактуалізованої особистості переважали такі:

– знає, чого хоче і як цього досягти; іде вперед, розвивається й при цьому не замикається у своїй професії (33,11%);

– відбулася як професіонал (32,45%);

– змогла реалізувати себе в певній галузі діяльності (31,13%);

– завжди перебуває у стані рівноваги між внутрішнім «Я» і суспільством (3,31%);

Досить цікавими є завершення речення «Як взаємодіє самоактуалізована особистість із тими, хто її оточує?» Студенти вважають, що вона не повинна ставити себе вище за всіх, а навпаки має допомагати самоактуалізуватися іншим. Трапляються й зовсім протилежні відповіді, такі, як «вивищується над іншими».

Проте здебільшого респонденти вказують на те, що самоактуалізована особистість:

– перебуває в гармонії з собою, проявляє ті якості, які допомогли їй самоактуалізуватися, дає позитивний приклад (35,76%);

– поводиться природньо й не переступає межі дозволеності (13,91%);

– відчуває себе впевнено, товариська, цікава, є лідером, викликає повагу (12,58%);

– швидко адаптується до навколишнього світу (11,92%);

– завжди вдосконалюється й стає гнучкою щодо тих, хто її оточує, уміє вислухати, виявляє терпимість (10,60%);

– не піддається на провокації, має на все власний погляд; уміє будувати дружні стосунки (5,96%);

– моральна, тактовна, доброзичлива, гуманна (5,30%);

– позиціонує себе як особистість, що відбулася (3,97%).

Після проведення методики «Тест незакінчених речень» та ознайомлення студентів із якостями самоактуалізованої особистості (за А. Маслоу), ми запропонували їм оцінити наявність цих якостей і ступінь їх вираженості в себе за 10-бальною шкалою (0 – повністю бракує якості, 10 – якість виражена максимально).

Отримані дані свідчать, що студентам-психологам (7,51 бал) більш властиві якості самоактуалізованої особистості, ніж студентам-педагогам (6,98 балів) (табл. 1).

Таблиця 1

Самооцінка якостей самоактуалізованої особистості студентів-психологів і студентів-педагогів

Студенти-психологи			Студенти-педагоги		
Ранг	Назва якості	Бал	Ранг	Назва якості	Бал
1	Справедливість	9,04	1	Інтуїція та глибина почуттів	7,96
2	Здатність до любові	8,96	2	Почуття гумору	7,92
3	Доброта	8,80	3	Прийняття себе	7,80
4	Прийняття інших	7,88	4	Відкритість і сприйнятливість	7,76
5	Автономія та незалежність	7,84	5	Активне сприйняття реальності	7,72
6	Почуття гумору	7,80	6	Справедливість	7,68
7	Інтуїція та глибина почуттів	7,76	7	Доброта	7,52
8	Відкритість і сприйнятливість	7,72	8	Контактність	7,48
9	Прийняття себе	7,68	9	Здатність до любові	7,44
10	Контактність	7,64	10	Прийняття інших	7,40
11	Орієнтація на проблему	7,52	11	Адаптивність	7,36
12	Спонтанність	7,40	12	Орієнтація на проблему	7,24
13	Усвідомлення індивід. особливостей	7,28	13	Чесність	6,92
14	Активне сприйняття реальності	7,04	14	Автономія та незалежність	6,84
15	Чесність	7,00	15	Прийняття природних законів	6,40
16	Демократичні риси характеру	6,88	16	Усвідомлення індивід. особливостей	6,32
17	Прийняття природних законів	6,84	17	Демократичні риси характеру	6,28
18	Адаптивність	6,80	18	Спонтанність	5,80
19	Творчість	6,76	19	Творчість	4,96
20	Потреба в усамітненні	5,56	20	Потреба в усамітненні	4,88
	Середнє значення	**7,51**		**Середнє значення**	**6,98**

Для майбутніх психологів найважливішою якістю для самоактуалізації особистості виявилася справедливість, яку вони розуміють як порядність, законність, незаплямованість. Для психологів (переважно, дівчат), важливими виявились здатність до любові та доброта. Студенти схильні більше приймати інших, піклуватися про них, перейматися більше їхніми потребами, ніж своїми, що дещо знижує адаптаційні можливості. Але для самореалізації цій групі студентів необхідна автономія та незалежність. Найменш вираженими у психологів є демократичні риси характеру.

Зовсім іншу ієрархічну структуру мають запропоновані якості у студентів-педагогів. Першу позицію вони віддали інтуїції та глибині почуттів. На думку респондентів, важко жити без почуття гумору. Педагоги схильні більше приймати себе, відкриті активному сприйняттю реальності. Проте, досліджуваним необхідно усвідомити індивідуальні особливості, що дасть змогу проявляти демократичність, спонтанність і творчість у майбутній професійній діяльності та повсякденному житті.

Потреба в усамітненні є найменш значущою якістю для респондентів обох груп, що пояснюється віковими особливостями студентської молоді, активним пошуком себе у світі.

На завершальному етапі дослідження студентам було запропоновано з урахуванням отриманої інформації про свої психологічні особливості зробити опис особистості, що самоактуалізується; визначити, якими якостями, відповідними їй, вони володіють і якими б хотіли оволодіти.

Для виконання цього завдання студентам було запропоновано набір із 200 якостей особистості, запозичений нами з методики «Визначення кількісного рівня самооцінки особистості». Майбутні фахівці обрали по 10 якостей, які у них є, які необхідно поліпшити, які хотілося б мати. Коли якості було відібрано, студенти проранжували їх за ступенем значущості.

Аналіз відповідей майбутніх фахівців показав, що відібрані якості, які у них є, розкривають зміст їх «Я»-реального; якості, які необхідно поліпшити – «Я»-динамічного; якості, які хотілося б мати – «Я»-ідеального. На думку Я. Поторія, «переривання взаємодії «Я»-образів перешкоджає особистісному зростанню та самоактуалізації майбутніх фахівців» [5, с. 37]. Тому необхідно здійснити більш детальний аналіз отриманих результатів.

Серед якостей, які є у студентів обох експериментальних груп, перші два рангові місця посідають веселість і доброзичливість. Більш товариськими (3-є рангове місце) й ввічливими (4-ий ранг) виявилися майбутні психологи, на відміну від майбутніх педагогів (6-е та 7-е рангові місця відповідно). Проте акуратно вести свої справи вміє 44 % студентів-педагогів і всього 24 % студентів-психологів. Далі набір якостей, якими володіють студенти різних спеціальностей дещо відрізняється.

Так, студенти-психологи вважають себе спостережливими (36%), недовірливими (28%), а в деяких ситуаціях і запальними (32%). Вони виховані (20%), уміють бути артистичними (16%) у навчально-професійній діяльності та спілкуванні з іншими.

Майбутні педагоги, залежно від ситуації, бувають простими (40%), іноді хитрими (36%) і вольовими (20%) у досягненні намічених цілей, задоволенні своїх потреб. Вони також вважають себе ощадливими (24%) і культурними (16%).

Аналіз якостей, які необхідно поліпшити, засвідчив, що майбутні фахівці усвідомлюють наявність перешкод і труднощів у процесі самоактуалізації особистості й можуть виділити конкретні якості, що потребують подальшої роботи. До них належать: наполегливість, уважність, працелюбність, товариськість і життєрадісність, що прискорять темпи розвитку особистості студентів.

Щоб стати більш освіченими, майбутнім педагогам доведеться розвинути такі особистісні якості, як ерудованість (4-й ранг), спостережливість (8-й ранг), чесність (5-й ранг), серйозність (10-й ранг). Майбутнім психологам для цього знадобиться сила волі (3-є рангове місце), привабливість (4-е рангове місце) і допитливість (10-е рангове місце).

У результаті проведеної статистичної обробки кількості й розподілу якостей, які хотілося б мати, ми отримали кластер понять, що подає досить повний опис такого об'єкта як «самоактуалізована особистість», «творча особистість», «ідеальний фахівець», досягти якого прагнуть студенти у процесі свого особистісного зростання.

Учасники дослідження були одностайними в бажанні стати в майбутньому авторитетними (56 % студентів-психологів і 44 % студентів-педагогів). Майже половині респондентів (52 % студентам-психологам і 48 % студентам-педагогам) бракує рішучості, безстрашності. Тобто в освітньому середовищі є фактори, що спричиняють тривожність, стурбованість і необхідність використання захисних механізмів. На думку респондентів, ідеальний фахівець має бути працелюбним і цілеспрямованим у реалізації своїх бажань.

Студенти-психологи асоціюють особистість, яка самоактуалізується, із такими якостями, як привабливість (48 %), зібраність (44 %), урівноваженість (40 %), оптимістичність (36 %), винахідливість (32 %), ерудованість (20 %).

Така характеристика відповідає образові ідеального психолога, який має привабливий вигляд, уміє проявити винахідливість, ерудованість у роботі з різними клієнтами (учнями, вчителями, батьками та іншими). Йому властиві зібраність і врівноваженість думок і почуттів, бажань та дій, оптимістичний погляд на життя.

Портрет ідеального вчителя має дещо інший вигляд. Майбутні педагоги бачать свій взірець творчою особистістю, здатною проявити артистизм (40%) і оригінальність (28%) у професійній діяльності. Ідеальний педагог повинен бути делікатним (36%), уміти знайти індивідуальний підхід до кожного учня, колеги або батьків дітей. Для виховання молодого покоління вчитель як самоактуалізована особистість має бути незалежним (32%) і волелюбним (20%), вільним у поведінці, спиратися тільки на свої думки, на власні оцінки інших і навколишнього світу. Студентам здається, що ідеальний педагог має бути безтурботним (24%), маючи на увазі вміння залишати особисті проблеми поза професійною діяльністю.

Як показав аналіз відповідей студентів, вони загалом спроможні виділити конкретні якості, які у них є, та ті, над якими слід ще працювати. Майбутні фахівці усвідомлюють наявність перешкод і труднощів у процесі самоактуалізації своєї особистості та намічають шляхи покращення свого психічного здоров'я в освітньому середовищі.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що у студентів-психологів більшою мірою, ніж у студентів-педагогів, ввиражені якості самоактуалізованої особистості. Для них актуальним є активний пошук себе, близької людини (партнера, друга), особистісні зміни й зростання. Респонденти задаються питаннями щодо самоусвідомлення, що співвідноситься з характеристикою студентського віку. Студенти чітко уявляють, до яких благ

слід прагнути – забезпечене життя, особистісне щастя, професійні досягнення, намічають шляхи самоактуалізації. Однак для майбутніх фахівців ще нереально досягти максимального розвитку потенційних можливостей, здібностей, хоча більшість із них йде шляхом здорового розвитку власної особистості.

Перспективи подальших пошуків. На нашу думку, рівень самоактуалізації особистості студентів має формуватися на засадах комплексного підходу: оновлення системи методів, форм і засобів виховання; створення нових технологій навчання і виховання; впливу на свідомість, почуття, поведінку студентів; створення спеціальних методик стимулювання самоактуалізації особистості майбутніх фахівців у навчально-виховному процесі.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Социальная психология. Учебник / Г.М. Андреева. – 4-е изд. – М.: МГУ, 1998. – 432 с.
2. Бойко О.В. Охрана психического здоровья: Учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений / О.В. Бойко. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 268 с.
3. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ.высш.пед.учеб.заведений: В 3 кн. / Р.С.Немов. – 4-е узд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 2. Психология образования. – 608 с.
4. Олпорт Г. Становление личности: избр. тр. / Г. Олпорт; под общ. ред. Д.А.Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – 341 с.
5. Поторій Я.І. Особливості ціннісно-мотиваційної сфери студентів / Я.І.Поторій // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 2. – С. 36-39.
6. Психологія особистості: Словник-довідник / За редакцією П.П.Горностая, Т.М.Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
7. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс; общ. ред. Е.И. Исениной. – М.: «Прогресс», 1994. – 480 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 705 с.
9. Старовойтенко Э.Б. Жизненные отношения личности: модели психологического развития / Э.Б.Старовойтенко. – К.: Лыбидь, 1992. – 216с.
10. Теории личности / Л.Хьелл, Д.Зиглер. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 608с.

References

1. Andreeva, G. M. (1998). *Social psychology.* (4 nd ed.). Moscow: MGU. [in Russian].
2. Boyko, O. V. (2004). *Preserving pf psychoc health: Study guide for students of higher educational establishments.* Moscow: Publishing Centre «Akademia». [in Russian].
3. Nemov, R. S., (2001). *Psychology: Textbook for students of higher pedagogical establishments.* (4 nd ed.). Moscow: Humanitarian Publishing Centre VLADOS. [in Russian].
4. Olport, G. (2002). *Development of personality: selected works.* In D. A. Leontieva. Moscow: Smysl. [in Russian].
5. Potoriy, Y. I. (2002). *Peculiarities of value and motivational sphere of students.* Practical psychology and social work. 2. 36-39. [in Ukrainian].
6. Hornostaya, P. P., Tyrarenko, T.M. (Ed.). (2001). *Psychology of personality:* Reference Book. Kyiv: Ruta. [in Ukrainian].
7. Rogers, C. R. (1994). *View on psychotherapy. Human formation.* In E. I. Isenina. Moscow: «Progress». [in Russian].
8. Rubinstein, S. L. (1999). *Fundamentals of general psychology*. St. Petersburg: Piter. [in Russian].
9. Starovoitenko, E. B. (1992). *Life relationships of personality: models of psychological development.* Kiev: Lybid'. [in Russian].
10. Khiell, L., Zigler, D. (2003). *Theories of personality.* (3 nd ed.). St. Petersburg: Piter. [in Russian].

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:
Кобильнік Лілія Миколаївна
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i10.700

Надійшла до редакції: 18.04.2013 р.
Прийнята до друку:17.06.2013 р.